

Motýlí fauna Orlických hor a podhůří

Miroslav Rotter

Kvasiny 119, 517 02 Kvasiny

Orlické hory a jejich podhůří byly do nedávné doby zcela mimo zájem entomologů. Tato oblast nemá tak vysoké hory jako třeba sousední Krkonoše, není tu téměř žádné větší rašeliniště jako mají na Šumavě nebo Českomoravské vysočině, chybí zde původní horské louky subalpinského pásma, jako mají např. Jeseníky. Nemáme tu ani původní stepi, krasové oblasti nebo lužní lesy. Navíc celá oblast s výjimkou nejvyšších poloh je silně ovlivňována intenzivním zemědělstvím, původní lesy byly nahrazeny rozsáhlými monokulturami.

Lepidopterologický průzkum našeho regionu nemá bohatou tradici. Začátkem století zde náhodně sbírali v podhůří svěratelé Srdínko, Baťa, Langhammer a další. Souhrnné jejich nálezy jsou shrnuty v dílech STERNECKA (1929 a 1933) a SKALY (1912, 1913 a 1936). Později byly publikovány jen jednotlivé zprávy o denních motýlech (SLABÝ 1948, ROTTER 1969), o lišajích (LAIBNER 1969) a drobných motýlcích (HOLUB 1978). Všechny práce se týkají téměř výhradně motýlů nižších a středních poloh Podorlicka.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se u bývalého Svazu ochránců přírody spolu se Správou Chráněné krajinné oblasti Orlické hory vytvořila skupina amatérských nadšenců entomologů, kteří začali sbírat brouky a motýly a tím i mapovat tento region. Díky tomuto úsilí mohla postupně vznikat práce o výskytu motýlů Orlických hor a jejich podhůří, zpracovaná Dr. Kačírkem a mnou. Jednotlivé díly z let 1984, 1988 a 1993 pojednávají o denních motýlech, lišajích a velké armádě nočních motýlů, výzkum malých motýlků se zpracovával a dosud zpracovává. První díl vyšel v roce 1995, druhý vloni a poslední díl práce s celkovým zhodnocením celé motýlí fauny našeho regionu jsem dokončil koncem dubna a měl by přijít do tisku ve Východočeském muzeu v Pardubicích na přelomu let 1997 a 1998.

Jaké jsou výsledky této sběratelské práce?

Za celou dobu průzkumu, t.j. asi od roku 1965, včetně historických nálezů bylo sebráno a určeno 1447 druhů motýlů. Z tohoto množství lze konstatovat, že nejméně 130 druhů lze zařadit mezi vzácné druhy. Na nepříliš atraktivní oblast Orlických hor a Podorlicka je to poměrně dost. Nechci vám tady předkládat dlouhý výčet druhů podle čeledí, to bude zhodnoceno v posledním šestém díle práce o motýlech. Alespoň v kostce však uvedu některé zajímavé skutečnosti.

Zkoumanou oblast je nutno rozdělit na několik celků podle typu biotopů.

Lokality nejnižších poloh jsou tvořeny vátými písčými lesními porosty zaplňuje především borovice a dub. Jsou to biotopy s velkým rozdílem teplot: ve dne neobyčejně teplé, v noci však může přízemní teplota rapidně klesnout. Typickými představiteli zdejší motýlí fauny jsou okáč bělopásný (*Hipparchia alcyone*), píďalka janovcová (*Chesias legatella*), sosnokaz borový (*Panolis flammea*), trawařík zdoběný (*Platytes alpinellus*), lišaj borový (*Sphinx pinastri*) a další.

Dalším biotypem jsou suché louky a okraje teplých listnatých lesů. Tyto lokality se vyskytují především v nižších polohách, ale jsou i ve středních a vyšších polohách, i když zřídka. Jednotlivé biotopy bývají na motýlí faunu vždy dosti bohaté. Častým hostem těchto lokalit je otakárek fenyklový (*Papilio machaon*), modrásek krušinový (*Celastrina argiolus*), okáč luční (*Maniola jurtina*), obaleč dubový (*Tortrix viridana*) - jako obávaný škůdce dubových porostů, především na okrajích lesů, a mnoho druhů můr a píďalek.

Střední a vyšší polohy regionu zaplňují často jehličnaté lesy s příměsí různých listnáčů a keřů včetně přilehlých luk. Biotopy tohoto typu jsou rovněž bohaté na počty různých motýlích druhů. Typickým představitelem těchto biotopů jsou okáč pohánkový (*Coenonympha pamphilus*), různé druhy baboček, žlutásek řešetlákový (*Conepteryx rhamni*), modrásek jehlicový (*Polyommatus icarus*), mnoho druhů můr a píďalek, vázaných na různé keře a jehličnany, obaleč modřínový (*Zeiraphera griseana*) jako významný škůdce jehličnatých dřevin a několik druhů vrbovníčků (*Momphidae*), vázaných na porosty vrbovek a vrbek.

Vlhčí až bažinaté louky v oblasti horských lesů mají sice chudší motýlí faunu, ale zato specifickou. Najdeme tu modrásky očkované a bahenní (*Maculinea teleius* a *nausithous*), okáče třeslicové (*Coenonympha glycerion*), okáče černohnědé (*Erebia ligea*), několik druhů krásných můr např. *Amathes collina*, *Dasypolia templi*, *Polymixis gemmea*, *Trichosea ludifica*, kovolesskele jestřábníkového (*Autographa bractea*), píďalku kýchavicovou (*Eupithecia veratraria*), chrostíkovníka lesního (*Micropterix aureatella*) a další. Některé tyto a další druhy jsou pro své krásné barvy skvosty sbírky každého entomologa.

Kulturní lesostepi, tj. sady, zahrady a parky bývají také bohatými lokalitami na motýlí faunu. Žije zde také mnoho škůdců zeleniny i ovoce, jako např. bělásek zelný, řepový a řepkový (*Pieris brassicae*, *napia rapae*), obaleč jablečný (*Cydia pomonella*), ale i také pěkná sklepnice obecná (*Scoliopteryx libatrix*), osenice gamma (*Amathes gamma*), osenice černé C (*Amathes C nigrum*), stužkonoska olšová (*Catocala nupta*) a švestková (*Ephesia fulminea*) a další druhy.

Nepřiliš bohatou, zato ale specifickou motýlí faunu mají okraje rybníků a stojatých vod s vodním rostlinstvem. Najdeme tu vilenku okřehkovou (*Cataclysta lemnata*), řezanovou (*Paraponyx stratiotata*) a zeparovou (*Nymphula stagnata*), trawaříka hnědavého (*Schoenobius forficellus*) a několik dalších druhů. Tato oblast je ještě poměrně málo prozkoumána.

V podhůří Orlických hor máme též několik lesostepních formací na teplém opukovém podkladu s jižní expozicí, i když jen ve velmi malém rozsahu. Přesto zde nacházíme některé typické druhy pro tyto biotopy, např. několik druhů vřetenušek (*Zygaenidae*), modráska ušlechtilého (*Polyommatus amanda*) a vikvicového (*Lysandra coridon*), soumráčníka mochnového a skořicového (*Pyrgus serratulae* a *sertorius*) a další. Také tu byl nalezen obaleč *Dichrorampha consortana*, jako první nález tohoto druhu v Čechách.

Zajímavými biotopy jsou podhorská údolí podél vodních toků, často zaplavovaná vodou. Jsou to lokality místy dosti teplé (jako např. údolí řeky Kněžny v Benátkách), ale také velmi studené (viz některé části Antoniina údolí). Zde se setkáváme s adélou jedlovou (*Adela ochsenheimerella*), zelenopláštíkem březovým (*Geometria papilionaria*), píďalkou hojnou (*Xantorrhoe ferrugata*), kovolesklecem šedivkovým (*Diachrysis chrysis*), přástevníkem mevědím (*Arctia caca*) a dalšími. Zde byly také nalezeny, konkrétně na loukách v Antoniině údolí, dva druhy pouzdrovníčků, které nebyly v Čechách dosud publikovány: *Coleophora pratella* a *peribenanderi*.

Zbývají nám ještě rašeliniště. Tyto velmi mokré a studené biotopy jsou posledními ostrůvky z doby našeho zalednění. Druhy, které jsou typické pro rašeliniště a jsou vázány jako monofágní na rostliny zde žijící, nazýváme tyrfobionty. Průzkum rašelinišť nebyl zatím téměř vůbec uskutečňován a proto o nich nevíme téměř nic. Jako jediný typický tyrfobiont nalezený na rašeliništi u Trčkova je klínovníček suchopýrový (*Glyphipteryx haworthana*). I přes velmi malou rozlohu našich rašelinišť se domnívám, že by zde mohlo několik těchto vzácných druhů žít.

V druhé polovině našeho století se podstatně zvýšily antropické tlaky na přírodní i krajinné prostředí. S nástupem socialistických výrobních vztahů a zcelováním pozemků se tvořily bloky orné půdy o výměrách padesát i více hektarů. Stále se více začala uplatňovat mechanizace. Rozorávaly se meze, polní cesty, čímž se poničilo velké množství často jedinečných biotopů a ekosystémů. S rozvojem výroby se do prostředí dostává stále více cizorodých látek, ať jsou to již odpadky, detergenty, saponáty, emise produkované energetikou, lokálními topeništi i dopravou, uhlovodíky a další biocidy, morforegulátory a podobně. Tyto a další vlivy mají za následek postupně stále se zvyšující deteriorizaci ekosféry se závažnými vlivy na životní prostředí, motýly nevyjímaje. Právě řada druhů této skupiny hmyzu, jako primární fytofágové je na tyto změny ekologického charakteru obzvláště citlivá a proto je možno právě motýly považovat za indikátory deteriorizace prostředí. Protože byla řada lokalit nenávratně přeměněna na ornou půdu, výsadbu speciálních kultur, odvodněním či zástavbou, došlo k vymýcení celých populací druhů na tyto ekosystémy vázaných. Tím došlo nejen u motýlů, ale v celé hmyzí fauně k nevyčísitelné škodě a ke ztrátě celé řady druhů. V poslední době se sice zlepšila situace v zemědělství, ale stále jsou naše ekosystémy ohrožovány výrobními odvětvími.

V této souvislosti bych rád připomněl ty druhy, které nebyly delší dobu nalezeny, a proto se předpokládá, že jsou v našem regionu vyhynulé.

Před rokem 1929 vyskytoval se v okolí Skuhrova nad Bělou modrásek tmavohnědý (*Aricia gestis*). Uvádí ho Sterneck ve svém prodromu. V okolí Rychnova se ještě v roce 1949 vyskytoval okáč skalní (*Chazara briseis*), nalezený sběratelem Balcarem. Sběratel Vaníček ještě v roce 1951 našel u Solnice perleťovce fialkového (*Clossiana euphrosyne*). V padesátých letech létal také ještě u Rychnova otakárek ovocný (*Iphiclidus podalirius*), překrásný exemplář. A opět sběratel Balcar našel v roce 1953 v Poříčí u Liberka jasoně dymníkového (*Parnassius mnemosyne*). Byla to doslova "bomba", psaly o tom i noviny. Byl to ovšem snad poslední exemplář tohoto velmi vzácného a lokálního druhu. O rok později se datuje poslední nález vřetenušky ligrusové (*Zygaena carniolica*), také s lokalitou Rychnov nad Kněžnou. Bělásek ovocný (*Aporia crataegi*), kdysi obávaný škůdce ovocných stromů, se naposledy objevil na Podorlicku v roce 1964 na loučce

u Kvasin. Od té doby vymizel ale také téměř z celé naší vlasti. Na lokalitě Zdelov V mladkách žil až do roku 1972 hnědásek rozrazilový (*Melitaea diamina*). Pak se zde začalo odvodňovat a po praktickém zničení vlhké louky a přilehlého biotopu zmizel nenávratně i motýl. Bylo to zatím jediné známé naleziště tohoto vzácného druhu na našem regionu. U kačerovských rybníků byla vlhká loučka a na ni žil ještě v roce 1958 okáč stříbrooký (*Coenonympha tullia*). Později se tu začalo meliorovat, zarostlé rybníky se vybagrovaly, rostlinstvo poničilo a celá lokality byla několik let zdevastována. Nyní asi po dobu čtyř let sem dosti často chodím na sběr, je tu sice mnoho vzácných druhů drobných motýlků, ale zato natrvalo zmizel okáč stříbrooký. V roce 1932 vysadil rychnovský sběratel a ornitolog Karel Plachetka v okolí Rychnova a Kostelce asi 20 larev našeho největšího motýla - paví oko hruškové (*Saturnia pyri*). Tento krásný motýl žije na jižní Moravě a zřídka i v ovocných sadech na Jičínsku. Plachetkův pokus se nepodařil, velké larvy se v té době stávaly oblíbenou pochoutkou kosů a populace po několika málo letech zahynula. Avšak v roce 1972 byl na školní zahradě v Kostelci nalezen právě jeden mrtvý exemplář pavího oka hruškového. Je ovšem předpoklad, že šlo o zavlečený kus.

Jaké jsou proto možnosti ochrany motýlí fauny?

Důvodů pro ochranu motýlů je celá řada, jak z hlediska odborných a praktických, tak i úplnosti genofondového komplexu, ekologické vyváženosti prostředí, zachování druhové diverzity i hledisko estetické. Motýli patří k nejkrásnějším výtvorům přírody a jejich ochuzení v krajině bychom pocítovali daleko více než u jiných druhů hmyzu. Dospělý motýl, tzv. imago. žije jen relativně krátkou dobu a po největší část svého života je v krajině přítomen ve svých vývojových stádiích, tj. jako vajíčko, housenka nebo kukla. Tato stadia jsou vystavena nejrozličnějším vlivům prostředí, ať je to teplota, mrazy, vlhkost, sucho, sluneční záření a pochopitelně vazba larvy na živnou rostlinu. Jakákoliv změna těchto podmínek, a to především u monofágních druhů, může mít za následek zničení celé populace, která se u nás vyvíjela v dané oblasti statisíce let.

Z toho vyplývá, že ochranu jednotlivých druhů motýlů lze realizovat jedine formou neničení jejich životního prostředí, tzn. zachování přírodních ekosystémů v krajině. K tomu patří bezesporu i vypalování suché trávy. Z hlediska mé osoby a pravděpodobně i mnoha dalších entomologů odsuzuji používání světelných lapačů na odchyt motýlů, neboť se domnívám, že takto zbytečně ničíme tisíce jedinců, mnohdy vzácných druhů.

Jak pokračovat v dalším výzkumu?

Doporučoval bych nejdříve průzkum našich rašelinišť, která i přesto, že jsou téměř bezvýznamná, mohou skrývat některého tyrfobionta. Dále zbývají dosud nenavštěvované lokality, a to jak v horách, tak i v podhůří. Do této záslužné práce měly by se v budoucnu zapojit více sběratelů, především z řad mládeže.

Na závěr bych chtěl připomenout, že 1447 nalezených a identifikovaných motýlích druhů nebude pro náš region konečný. Dle mého odhadu je možno ještě nalézt alespoň nejméně 100 dalších druhů. To ovšem chce specializovat sběry jiným směrem, pro každou čeleď trochu odchylnou, lépe řečeno dopěstovat se imag z předchozích vývojových stadií, neboť známe-li živnou rostlinu druhu, je určení motýla daleko snazší, především jedná-li se o mikromotýlka. Předpokládám věnovat se především členům Nepticulidae, Sesiidae, Psychidae, Coleophoridae, Scythrididae a dalších.